

Robert JAGIEŁŁO

Działania specjalne w polityce bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej

Streszczenie

W artykule przedstawiono wpływ działań specjalnych na politykę bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej. Szczególną uwagę poświęcono wydarzeniom mającym związek z działaniami specjalnymi w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920, trzem powstaniom śląskim, a także działaniom specjalnym prowadzonym przez Polskę w latach 1922–1939. Ten szczególny rodzaj działań bojowych stanowił skuteczną, a niekiedy także podstawową formę walki, jak np. podczas trzeciego powstania śląskiego, czy też pełnił rolę wsparcia w trakcie wojny z Rosją Sowiecką. Zdarzały się również sytuacje, w których działania te nie przynosiły zamierzonych celów. Należy jednak pamiętać, iż sprawnie funkcjonujące formacje specjalne potrzebują – tak jak i inne rodzaje wojsk – czasu na szkolenie i właściwe poznanie rzemiosła. Polskim jednostkom przeznaczonym do prowadzenia działań dywersyjno-sabotażowych, wywiadowczych, czy też, ogólnie rzecz ujmując, działań specjalnych tego czasu w okresie międzywojennym nie dano.

Słowa kluczowe: II Rzeczypospolita, działania specjalne, wojna polsko-bolszewicka, powstania śląskie, polskie działania specjalne w latach 1922–1939.

Działania specjalne, będące jednym z zasadniczych rodzajów działań nieregularnych, prowadzone były przez oddziały wojskowe, jak i formacje partyzanckie¹. Działania te znane są w historii wojskowości od czasu, kiedy rozpoczęły się pierwsze konflikty zbrojne. Ten rodzaj walki zarówno w przeszłości, jak i obecnie stanowi jedną z form działań bojowych, zmierzających do zadania przeciwnikowi jak największych strat przy stosunkowo nielicznych siłach własnych, atakując między innymi jego system komunikacji, łączności i dowodzenia. Ich dużą rolę dostrzeżono już z chwilą rozpoczęcia walk o odrodzenie II Rzeczypospolitej. Pierwsze próby tych działań podjęto pod koniec 1918 r. Na szerszą skalę stosowano je podczas wojny polsko-bolszewickiej i w czasie po-

---

¹ Siły nieregularne – oddziały i formacje, które nie są jednostkami sił zbrojnych (jednostkami wojsk regularnych). Należą do nich: oddziały ochotnicze, straże obywatelskie (milicje) oraz formacje partyzanckie. [...] Por. *Leksykon wiedzy wojskowej*, Warszawa 1979, s. 243.

wstań śląskich. Także po zakończeniu działań wojennych, w oparciu o uzyskane doświadczenia, prowadzono prace nad ich doskonaleniem. Uznano, że mogą one przybierać różne formy, takie jak: akcje dywersyjne², sabotaż, terror, wojna psychologiczna, działania partyzanckie i przeciwpartyzanckie³.

Działania specjalne w czasie wojny polsko-bolszewickiej

Przedsięwzięcia ukierunkowane na tworzenie jednostek specjalnych nie były obce polskim dowódcom, o czym może świadczyć chociażby kolejny konflikt z Rosją, który wybuchł niespełna rok po zakończeniu I wojny światowej. Wojna polsko-sowiecka 1919–1920 prowadzona była przez formacje regularne, lecz wiele spektakularnych sukcesów podczas tej wojny strona polska zawdzięczała także działaniom nieregularnym. Jeszcze przed formalnym odzyskaniem przez Polskę niepodległości, w dniu 25 października 1918 r., w strukturach Wydziału Informacyjnego Wojska Polskiego powstała komórka odpowiedzialna za działania specjalne⁴. W późniejszym okresie pion ten przekształcony został w Oddział Wywiadowczy Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, a następnie w Biuro Wywiadowcze Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Komórka ta, celem realizacji zleconych jej zadań, korzystała z żołnierzy wojsk regularnych oraz z zachowanej ówczesnie siatki wywiadowczej Polskiej Organizacji Wojskowej (POW).

Wraz z wycofywaniem się wojsk niemieckich z okupowanych terenów białoruskich oraz zaangażowaniem się Wojska Polskiego w wojnę o wschodnią Galicję dowództwo Wojska Polskiego, chcąc przeciwdziałać sowieckim zamiarom, zmuszone zostało do organizowania formacji nieregularnych. Utworzone zostały: Samoobrona Krajowa Litwy i Białorusi, Samoobrona Ziemi Wileńskiej, Lidzkiej, Mińskiej oraz Samoobrona Szczyrzyńska i Ejszyska. W dniu 31 grudnia 1918 r. formacje samoobrony zajęły Wilno. Ostatecznie nieregularne formacje samoobrony zostały zmuszone do wycofania się z Wilna, jednak niektóre z oddziałów przeszły do działań nieregularnych, operując na tyłach wojsk rosyjskich. Oddziały te opanowały kilka miejscowości, prowadząc działania dywersyjno-rajdowe, co stanowiło duży problem dla Armii Czerwonej. W kolejnych

² Według opracowania dla Sztabu Generalnego WP z 1922 r.: „[...] dywersja to akcja nieprzyjacielskich biur wywiadowczych lub specjalnych, której zadaniem jest planowe zniszczenie, paraliżowanie i osłabienie życia państwowo-społecznego danego państwa, bez względu na użyte środki. Dywersję prowadzą specjalnie przeszkoleni agenci, działacze opozycyjnych partii politycznych oraz osoby, które sympatyzują z obcymi państwami”. Por. *Dywersja nieprzyjacielska na terenie państwa polskiego*, opracowanie dla Sztabu Generalnego nr 16050/II Inf. III.C. z 01.06.1922 r., CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.2503, Warszawa 1922.

³ Z. Zarzycka, *Polskie działania specjalne na Górnym Śląsku 1919–1921*, Warszawa 1989, s. 14.

⁴ W. Brummer, *Sztab Generalny WP, Naczelne Dowództwo WP, [w:] Spis władz wojskowych 1918–1921*, Warszawa 1936.

miesiącach odpowiedzialność za prowadzenie działań specjalnych o charakterze dywersyjno-sabotażowym przejęły wyspecjalizowane komórki POW⁵. Oprócz już wskazanych działań niekonwencjonalnych prowadzono także akcje propagandowe, które wywierały pozytywny wpływ na ludność cywilną zamieszkującą polskie tereny zajęte przez Rosjan oraz oddziaływały na morale żołnierzy Armii Czerwonej i Polaków służących w tej armii.

Latem 1920 r. Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, przygotowując się do rozstrzygających walk z wojskami rosyjskimi, podjęło decyzję o zintensyfikowaniu działań dywersyjno-wywiadowczych, w wyniku czego utworzony został Związek Obrony Ojczyzny (ZOO). Organizacja ta miała być w pełnej gotowości do podjęcia akcji dywersyjno-bojowych na tyłach sił przeciwnika i prowadzenia działalności wywiadowczej. Dywersanci ZOO przeprowadzili szereg operacji niszczenia infrastruktury kolejowej i drogowej, napadali na obiekty i sztaby przeciwnika, paraliżując działania Rosjan. Pomimo zwycięstwa wojsk polskich w bitwie warszawskiej w sierpniu 1920 r. nie przerwano prowadzenia działań specjalnych. W dalszym ciągu lotne grupy dywersantów przysparzały wielu problemów Armii Czerwonej i taka sytuacja utrzymała się do końca wojny⁶.

Działania specjalne w czasie powstań śląskich

Szczególnie istotne okazały się działania specjalne prowadzone po odzyskaniu niepodległości przez Polskę na kierunku zachodnim. Terenem operacji był obszar plebiscytowy Górnego Śląska. W owym czasie Polska ze względów dyplomatycznych oraz zaangażowania w wojnę z Rosją Sowiecką nie mogła oficjalnie przystąpić do konfrontacji zbrojnej z Niemcami. Z uwagi na powyższe, aby wesprzeć działania polskich organizacji narodowych na Górnym Śląsku podjęto decyzję o stworzeniu grup specjalnych, które miały bronić polskich interesów oraz w razie potrzeby być wsparciem w trakcie zrywów wolnościowych. Utworzenie Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska składającej się przede wszystkim z weteranów Pogotowia Bojowego PPS nie wpłynęło na końcowy wynik I powstania śląskiego, niemniej bazując na doświadczeniach wyniesionych z tegoż powstania, opracowano koncepcję użycia grup specjalnych. Wprowadzono ścisłe zasady konspiracji oraz maskowania powiązań organizacji z Polską. Zadaniem, które postawione zostały przed POW Górnego Śląska były przede wszystkim: fizyczna ochrona działaczy i ludności polskiej przed niemieckim terrorem, działania odwetowe, likwidacja osób wyjątkowo

⁵ L. Wyszczelski, *Militarne aspekty wojny polsko-rosyjskiej 1919–1929 r.*, [w:] *Działania nieregularne w Polsce i Europie*, red. S. Jaczyński, H. Królikowski, W. Włodarkiewicz, Warszawa 2007, s. 69.

⁶ Idem, *Dywersja i sabotaż. Polskie działania specjalne 1918–1939*, Warszawa 2016, s. 13–31.

niebezpiecznych oraz zbrojne wsparcie interesów Polski na Górnym Śląsku⁷. II powstanie śląskie, które miało miejsce od 19/20 sierpnia do 25 sierpnia 1920 r. również nie przyniosło jednoznacznych rozstrzygnięć pomiędzy państwem polskim a niemieckim, co do spornego terytorium Górnego Śląska.

Doświadczenie wyniesione zarówno z I., jak i II. powstania śląskiego uświadomiły stronie polskiej, iż aby osiągnąć zakładane cele zrywu wolnościowego należy przedefiniować podejście do strategii prowadzonych działań bojowych. Jednym z twórców oraz inicjatorów nowej koncepcji działań specjalnych, które miały poprzedzać wybuch powstania, a następnie je wspierać, był doświadczony oficer Wojska Polskiego kapitan Tadeusz Puszczyński⁸, ps. Konrad Wawelberg. Wielokrotnie przebywając na terenie Górnego Śląska, oficer ten miał okazję oraz możliwości do bezpośredniego obserwowania poczynań powstańców, i tym samym określenia braków i niedostatków, które dwukrotnie doprowadziły do upadku powstań śląskich.

W listopadzie 1920 r. kpt. Tadeusz Puszczyński ponownie powrócił na Górny Śląsk, gdzie objął kierownictwo Referatu Operacyjnego Centrali Wychowania Fizycznego na Śląsku⁹. Po zapoznaniu się z aktualną sytuacją opracował notatkę stanowiącą koncepcję podjęcia działań specjalnych na Górnym Śląsku, które miały na celu uniemożliwienie lub też – w przypadku wybuchu powstania – znaczne utrudnienie przybycia wojsk niemieckich na teren Górnego Śląska. Na podstawie analizy poczynań strony niemieckiej, a przede wszystkim ruchów oraz koncentracji oddziałów i środków technicznych we Wrocławiu oraz Nysie, uświadomił swoim przełożonym, iż Niemcy rozpoczęli już działania zmierzające do podjęcia walki zbrojnej o tereny górnośląskie. Ustalenia te znalazły również potwierdzenie w informacjach dostarczonych dowództwu polskiemu przez służby wywiadowcze. Kpt. Puszczyński otrzymał od swoich przełożonych pełne poparcie w sprawie tworzenia grup specjalnych, a także zapewnienie, iż udzielona mu będzie niezbędna pomoc w tym zakresie. W swojej koncepcji działań

⁷ Z. Zarzycka, *Polskie działania specjalne...*, s. 35–179.

⁸ Dowódca grup specjalnych w III powstaniu na Górnym Śląsku. Aktywny działacz polskiego podziemia niepodległościowego. Od 1914 r. służył w Legionach Polskich, a następnie w Polskiej Organizacji Wojskowej. W listopadzie 1918 r. w Wojsku Polskim, z ramienia Ministerstwa Spraw Wojskowych został skierowany na Górny Śląsk jako obserwator I powstania. W kwietniu 1920 r. objął stanowisko kierownika Wydziału Plebiscytowego dla Górnego Śląska, a później był kierownikiem referatu operacyjnego w Centrali Wychowania Fizycznego. W przeddzień plebiscytu przystąpił do tworzenia zakonspirowanych grup dywersyjnych, którymi dowodził po wybuchu III powstania śląskiego. W czerwcu 1921 roku stanął na czele grupy Wawelberg, która była odwołem Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych. W dwudziestolecie międzywojennym służył w Wojsku Polskim, od lutego 1938 roku był pułkownikiem, szefem sztabu Korpusu Ochrony Pogranicza. Por. M. Starczewski, *Plk dypl. Tadeusz Puszczyński współtwórca działań specjalnych (dywersji pozafrontowej) w Polsce w okresie międzywojennym*, dlibra.bg.ajd.czest.pl. [dostęp: 2.11.2017], s. 619.

⁹ *Źródła do dziejów powstań śląskich*, t. 2: *styczeń – grudzień 1920*, oprac. T. Jędruszczak, Z. Kolankowski, Wrocław 1970, s. 495.

specjalnych uznał, że niektórzy członkowie tworzonych przez niego oddziałów, w przypadku działań bojowych pozostaną na tyłach przeciwnika z zadaniem prowadzenia wywiadu na rzecz Oddziału II Wojska Polskiego. W grudniu 1920 r. koncepcja działań specjalnych (dywersyjnych) kpt. Tadeusza Puszczyńskiego została zatwierdzona i tym samym wyrażono zgodę na powołanie do życia referatu dywersji. Podstawowym celem działań dywersyjnych w przypadku wybuchu powstania miało być przerwanie komunikacji kolejowej (niszczenie torów oraz mostów) i telegraficznej pomiędzy Niemcami a Górnym Śląskiem¹⁰. W połowie stycznia 1921 r. kpt. Puszczyński objął dowództwo nad Referatem Dywersji wchodzącym w skład Dowództwa Obrony Plebiscytowej¹¹.

Kolejnym zadaniem kpt. Puszczyńskiego było utworzenie grup specjalnych, które od pseudonimu swojego dowódcy przyjęły nazwę „Grupa Wawelberg”. Organizując je, w pierwszej kolejności oparł się na sprawdzonych bojownikach z Pogotowia Bojowego PPS i Oddziałów Lotnych Polskiej Organizacji Wojskowej. Miejszem tajnej dyslokacji grup specjalnych Puszczyńskiego stał się Sosnowiec. Grupa Wawelberg liczyła ok. 80 osób oraz drugie tyle, jako siły wsparcia i uzupełnienia stanów etatowych¹². Pierwsze działania dywersyjno-sabotażowe Grupa Wawelberg przeprowadziła w nocy z 8 na 9 marca 1921 r., podkładając ogień pod trzy największe baraki mieszkalne przygotowywane przez Niemców dla emigrantów, których zadaniem miał być udział w głosowaniu plebiscytowym¹³.

W dniu 28 kwietnia 1921 r. w Dowództwie Obrony Plebiscytowej odbyła się narada, w trakcie której ustalono, iż wybuch powstania śląskiego odbędzie się w nocy z 2 na 3 maja 1921 r. Grupa Wawelberg, poprzez przeprowadzenie operacji bojowej pk. „Mosty”, miała zainicjować wybuch III powstania śląskiego. Grupy dywersyjno-sabotażowe kpt. Puszczyńskiego wysadziły 3 dworce kolejowe, 4 pałace magnackie, zniszczyły 7 mostów i 2 odcinki torów na terenach zaodrzańskich, paraliżując tym samym ruch kolejowy z Niemiec na Górny Śląsk i uniemożliwiając dokonanie przerzutu wojsk niemieckich na tereny objęte powstaniem¹⁴, dzięki czemu oddziały powstańcze zajęły tereny plebiscytowe¹⁵.

¹⁰ W. Ryżewski, *Trzecie powstanie śląskie 1921. Geneza i przebieg działań bojowych*, Warszawa 1977, s. 35; M. Wrzosek, *Powstańcze działania zbrojne w 1921 r. w opolskiej części Górnego Śląska*, Opole 1981, s. 107.

¹¹ 11 grudnia 1920 r. powołano Dowództwo Obrony Plebiscytowej, które objęło zwierzchnictwo nad polskim ruchem oporu na Górnym Śląsku. Por. *Źródła do dziejów powstań śląskich*, t. 3, cz. 1: *styczeń – maj 1921*, oprac. J. Przewłocki, W. Zieliński, Wrocław – Warszawa – Kraków 1974, s. 40–42; S. Baczyński, *Tajne organizacje wojskowe na Górnym Śląsku w latach 1918–1921 na tle sytuacji ogólnej*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1968, t. 13, s. 139, 143.

¹² M. Starczewski, *Plk dypl. Tadeusz Puszczyński współtwórca działań specjalnych...*, s. 921.

¹³ W. Ryżewski, *Trzecie powstanie...*, s. 327.

¹⁴ Z. Zarzycka, *Polskie działania specjalne...*, s. 117–120.

¹⁵ *Encyklopedia powstań śląskich*, Opole 1982, s. 14–15; Z. Zarzycka, *Akcja „Mosty” w III powstaniu śląskim*, „Poglądy” 1976, nr 10; M. Starczewski, *Udział powstańców śląskich w dy-*

Wraz z zakończeniem operacji „Mosty”, która trwała ok. 3 godzin, nie zakończyła się działalność dywersyjno-sabotażowa Grupy Wawelberg. Była ona kontynuowana do połowy czerwca 1921 r. W tym czasie grupy bojowe prowadziły działania specjalne, niszcząc ważne obiekty, w szczególności mosty oraz szlaki komunikacyjne, dzięki czemu odsuwano w czasie możliwość przeprowadzenia uderzeń przez bojówki Selbstschutzu¹⁶ i regularne jednostki wojsk niemieckich. Doświadczenia w zakresie działań specjalnych wyniesione między innymi z powstań śląskich, posłużyły w Polsce do umiejscowienia tego rodzaju przedsięwzięć w odbudowywanej strukturze Wojska Polskiego. Dostarczyły również wiedzy do wypracowania odpowiednich struktur, które miały być odpowiedzialne za prowadzenie działań specjalnych, a przede wszystkim dały polskiemu wojsku wysoce wyspecjalizowane kadry, które stały się następnie aranzierami tejże formy działań w całym okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Po zakończeniu działań bojowych prowadzonych w ramach III powstania śląskiego Grupa Wawelberg uległa rozwiązaniu, a jej oficerowie przeniesieni zostali do nowo utworzonego Podreferatu A-1, znajdującego się w strukturze organizacyjnej Referatu A Wydziału III Wywiadowczego Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego¹⁷. Dowódcą Referatu A-1 został kpt. Tadeusz Puszczyński. Kierowana przez niego komórka zajmowała się wywiadem dywersyjnym, kierowaniem dywersją oraz ewidencją obiektów wojskowych w państwach sąsiadujących. Zadaniem Podreferatu A-1 było również tworzenie siatek dywersji pozafrontowej na terenie kraju i za granicą, które w przypadku konfliktu zbrojnego odpowiedzialne były za wsparcie regularnych oddziałów wojskowych¹⁸.

Działania specjalne w II Rzeczypospolitej w latach 1922–1939

W czerwcu 1922 r. z inicjatywy Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, kpt. Tadeusz Puszczyński rozpoczął prace zmierzające do utworze-

---

wersji pozafrontowej w latach 1921–1939 [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą*, red. A. Brożek, Bytom 1993, s. 391

¹⁶ Militarne bojówki Selbstschutzu dokonywały na terenie Górnego Śląska ataków na Polaków i śląskich działaczy, którzy opowiadali się za przyłączeniem Śląska do Polski. Przeprowadzały ataki na siedziby polskojęzycznych gazet i prześladowały polską ludność. Selbstschutz brał także udział po stronie niemieckiej w III powstaniu śląskim. Por. G. Körner, *Selbstschutz in Oberschlesien 1921. Eine Bilddokumentation über den Selbstschutz in Oberschlesien*, Dülmen 1981.

¹⁷ Oddział II Sztabu Generalnego WP był odpowiedzialny za prowadzenie działań wywiadowczych oraz kontrwywiadowczych. W strukturach Oddziału II prowadzono działalność na kierunku wschodnim i zachodnim. Wsparcie dla pracy operacyjnej na ww. kierunkach zapewniało m.in. Biuro Szyfrów, Samodzielny Referat Techniczny i Wydział IV Studiów, który zajmował się analizą i przetwarzaniem informacji uzyskanych w wyniku czynności operacyjno-rozpoznawczych. Por. L. Gondek, *Wywiad polski w Rzeczy 1933–1939*, Warszawa 1982, s. 9–10.

¹⁸ A. Peplowski, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, s. 29–30.

nia tajnej organizacji cywilnej, której celem było prowadzenie działań dywersyjno-sabotażowych na Kresach Wschodnich i Zachodnich. Tak powstał Obywatelski Komitet Obrony – OKO¹⁹. Z uwagi na niestabilną zagrożenie ze strony Rosji Sowieckiej, pierwsze struktury OKO powstawały na kierunku wschodnim. Organizacja ta podzielona została na okręgi, a w terenie utworzono dwanaście ściśle zakonspirowanych grup dywersyjnych. Grupy te rekrutowane były z zaufanej, miejscowej ludności polskiej. Zasadniczym celem prowadzonych działań było zapewnienie stałego dopływu informacji o dyslokacji sił rosyjskich w pasie przygranicznym oraz panujących nastrojach wśród ludności cywilnej. Jednocześnie prowadzono działania zmierzające do zapewnienia wsparcia logistycznego dla lotnych oddziałów dywersyjnych OKO poprzez zaangażowanie ludności cywilnej mieszkającej w rejonie działań operacyjnych. W 1924 r. komórki Obywatelskiego Komitetu Obrony działające na Kresach Wschodnich liczyły około 5000 osób rekrutujących się w dużej mierze z członków Związku Strzeleckiego, czy też Związku Bezpieczeństwa Kraju działającego na Wileńszczyźnie²⁰. Od 1923 r. OKO przystąpiło do organizowania siatki dywersyjnej na terenie Pomorza i Wolnego Miasta Gdańska. Tak jak w przypadku wschodniej flanki Polski, i tym razem organizacja oparła swoje struktury na mniejszości polskiej. W tym też celu na Pomorzu powstał tajny Pomorski Związek Zbrojny, którego głównym zadaniem było wspieranie OKO.

Pod koniec 1923 roku kierownictwo Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego zdecydowało, że Podreferat A-1 zakończył działania organizacyjne na terenie Kresów Wschodnich i tym samym jego aktywność miała się ograniczyć do ciągłego monitorowania sytuacji w celu uzyskiwania informacji o ewentualnych przygotowaniach Rosji Sowieckiej do działań wojennych przeciwko Polsce²¹. W ciągu pierwszych czterech miesięcy 1924 r. Podreferat A-1 przekształcony został w Referat P-1 Dyw. (Referat Planów Dywersyjnych), a następnie w kwietniu w Referat U. Pomimo przekształceń organizacyjnych oraz towarzyszących im zmian personalnych stanowisko dowódcy niezmiennie piastował kpt. Tadeusz Puszczyński²². Sztab Generalny WP, widząc potrzebę zapewnienia skoordynowanych działań dywersyjno-sabotażowych na pograniczu Polski i Rosji oraz Polski i Niemiec, dążył do zbudowania silnych komórek dywersyjnych osadzonych i działających wśród oraz wraz z polską ludnością.

¹⁹ CAW, sygn. 1774/89, t. 493, W. Kryński, *Projekt organizacji O.K.O na terenie Rosji Sowieckiej* (Mińsk-Witebsk), [sierpnia lub wrzesień 1922 r.]; CAW, sygn. 1774/89, t. 493, Załącznik do graficznego projektu O.K.O i W.W. [1923 r.].

²⁰ L. Wyszczałski, *Dywersja i sabotaż*..., s. 59.

²¹ CAW, sygn. I.303.4.5604, *Koncesje dla placówek O.K.O na terenie pogranicznym*, Warszawa 15.12.1923 r.; tamże, *Kresy Wschodnie*, oprac. 15.12.1923 r.

²² Rossijskij Gosudarstwennyj Wojennyj Archiw w Moskwie, sygn. 308-II-25 k. 11, *Mjr Szt. Gen. B. Hulewicz, Do Oddziału V Sztabu Generalnego*, Warszawa 9.02.1924 r.; Plk M. Bajer, tamże, k. 25, *Do Oddziału V Sztabu Generalnego*, Warszawa 10.04.1924 r.

Działania Referatu U zostały wstrzymane, a następnie stopniowo wygaszone w związku z dekonspiracją prac Referatu przez por. Trojanowskiego i plut. Wyleżycha²³.

W grudniu 1925 r. Referat U został całkowicie zlikwidowany. W jego miejsce, w styczniu 1926 r., utworzono Referat Placówek Dywersyjnych z kpt. Puszczyńskim na czele. Dalsze zmiany strukturalne, które zachodziły na początku 1926 r. doprowadziły do przekształcenia Referatu Placówek Dywersyjnych w Ekspozyturę nr 6, a kilka miesięcy później w Lotną Ekspozyturę nr 6, tak, aby ostatecznie w dniu 1 kwietnia 1929 r. przyjąć nazwę Ekspozytury nr 2²⁴. Do jej zadań należała m.in. organizacja oraz realizacja działań dywersyjnych poza granicami kraju, w szczególności na terytorium państw sąsiadujących z Polską. Ekspozytura nr 2 Oddziału II SG WP odpowiadała również za przygotowanie komórek dywersyjnych na wypadek wojny. Utworzone komórki dywersyjne miały prowadzić swoją działalność na terenach Polski zajętych przez nieprzyjaciela, jak i na terenach państw-agresorów.

Niesłabnące zagrożenie państwa polskiego ze strony Rosji Sowieckiej oraz Niemiec ukierunkowały prace Ekspozytury nr 2 na kierunku wschodnim i zachodnim. Sztab Generalny WP, zdając sobie sprawę z różnic ilościowych i jakościowych pomiędzy Wojskiem Polskim a Armią Czerwoną i Wehrmachtem, bazując na doświadczeniach wynikających z wojny polsko-bolszewickiej, a także z działań specjalnych w czasie III powstania śląskiego, dążył do zmniejszenia istniejącej dysproporcji poprzez rozbudowę ośrodków dywersyjnych. Dlatego też zasadniczym celem Ekspozytury nr 2 stała się rozbudowa już istniejących oraz organizacja nowych ośrodków dywersyjnych w Niemczech, Rosji Sowieckiej oraz na terenach państwa polskiego bezpośrednio graniczących z Rosją i Niemcami, a także na obszarze Wolnego Miasta Gdańska. Budowa siatki dywersyjnej objęła również państwa, które w przypadku konfliktu zbrojnego z Polską mogły pozostać neutralne lub też stanowić zaplecze dla agresorów (Litwa, Czechosłowacja, Łotwa i Rumunia)²⁵.

Istotne znaczenie w organizacji przez Ekspozyturę nr 2 sieci dywersji pozarfrontowej na kierunku Rosji Sowieckiej odegrał ruch prometejski, który zainicjowany został jeszcze przez marszałka Józefa Piłsudskiego, tuż po odzyskaniu niepodległości przez Polskę²⁶. Ruch ten na kierunku wschodnim stanowić miał

²³ CAW, sygn. I.303.4.5354, *Zeznania Karola Wyleżycha, Gdańsk 19.08.1925 r.*

²⁴ K. Badziak, G. Matwiejew, P. Samuś, „Powstanie” na Zaolziu w 1938 r. *Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1997, s. 14–15.

²⁵ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, B. I.6b, mjr F. Ankerstein, Fakty, uwagi i spostrzeżenia dotyczące przygotowań i działań wojennych z 1940 r.; H. Piskunowicz, *Pierwsze próby prowadzenia walk nieregularnych przez oddziały polskie na terytorium RP*, [w:] *Polski wrzesień 1939 r. – wojna na dwa fronty. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, [Piotrków Trybunalski 9–10 IX 1999], Piotrków Trybunalski 2000, s. 33–34.

²⁶ Ruch prometejski miał na celu wykorzystanie narodów zamieszkujących tereny Związku Sowieckiego przeciwko bolszewikom, a jego celem było odłączenie od terytorium ZSRS terenów

bazę dla działalności ośrodków niepodległościowych, które faktycznie miały realizować operacje dywersyjne oraz powstańcze na wypadek agresji Rosji Sowieckiej na Polskę. Pomimo tego, iż w projekt ten państwo polskie zaangażowało znaczne środki finansowe, nie przyniósł on zamierzonych efektów²⁷, a wynikało to z faktu, że sowieckie służby specjalne podejmowały szeroko zakrojone działania neutralizujące operacje Oddziału II SG WP organizowane na rzecz ruchu prometejskiego.

W wyniku nawiązania w kwietniu 1934 r. ścisłej współpracy pomiędzy Ekspozyturą nr 2 a polskim MSZ zajmującym się sprawami polskich mniejszości narodowych ustalono zasady współdziałania w zakresie rozbudowy ośrodków dywersyjnych poza granicami Polski. W efekcie rozmów prowadzonych pomiędzy zastępcą szefa wywiadu wojskowego ppłk Józefem Englichem i Dyrektorem Departamentu Konsularnego Wiktorem Tomirem Drymmerem powołano głęboko zakonspirowaną organizację pod nazwą Komitet Siedmiu, której celem było koordynowanie działalności dywersyjnej i politycznej²⁸. Jesienią 1934 r. Ekspozytura nr 2, działając na prośbę polskiego MSZ, rozpoczęła tworzenie na terenie Śląska Zaolziańskiego, Spiszu i Oraw ściśle zakonspirowanych organizacji bojowych²⁹. Początkowo działania dywersyjne ograniczały się tylko do działań psychologicznych i prowadzone były za pośrednictwem prasy oraz w formie agitacji wśród polskiej ludności na Śląsku Zaolziańskim. Powołane do życia dywersyjne grupy bojowe oraz oddziały partyzanckie po raz pierwszy w styczniu 1935 r. wzięły udział w operacjach specjalnych prowadzonych na terenie Zaolzia. Do czerwca 1935 r. na kierunku czechosłowackim przeprowadzono kilkanaście operacji dywersyjno-sabotażowych. Ponownie, we wrześniu 1938 roku, w trakcie kryzysu czechosłowackiego polskie działania dywersyjne ukierunkowane zostały na wzmocnienie polskich roszczeń terytorialnych.

W okresie od 7 października do 31 grudnia 1938 r. polskie grupy dywersyjne przeprowadziły szereg działań specjalnych na Rusi Zakarpackiej w ramach operacji pod kryptonimem „Łom”. Dowódcą akcji został zastępca szefa Ekspo-

---

etnicznie nierosyjskich i utworzenie z nich państw buforowych, powiązanych pod względem politycznym i militarnym z Polską. Zob. także S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971.

²⁷ A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 102–105; M. Starczewski, *Działania specjalne...*, s. 105–106.

²⁸ M. Starczewski, *Dyweryjacja pozafrontowa*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1992, t. 90, s. 174; P. Kołakowski, *Między Warszawą a Pragą: polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918–1939*, Warszawa 2002, s. 380; D. Dąbrowski, *Polska dywersja wojskowa na granicy czechosłowackiej w latach 1938–1939*, [w:] *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej*, red. D. Dąbrowski, Wrocław 2003, s. 77–78.

²⁹ P. Kołakowski, *Sprawozdanie kpt. Wojciecha Lipińskiego z działalności Oddziałów Bojowych na Śląsku Zaolziańskim od 21 do 29 września z 4 października 1938 roku*, „Studia Historyczne” 2007, z. 1, s. 93–99.

zytury 2 mjr F. Ankerstein³⁰. Operacja ta prowadzona była w pełnym porozumieniu z węgierskimi władzami polityczno-wojskowymi, a jej celem było wywołanie chaosu, wskutek którego Węgry miały zająć tereny przynależne do Rusi Zakarpackiej i tym samym została ustanowiona nowa granica polsko-węgierska³¹. Pomimo wysiłku włożonego w przeprowadzenie akcji „Łom” zarówno przez stronę polską, jak i węgierską, nie osiągnięto zamierzonego celu aneksji spornego terenu, na co szczególnie wpływ miał stanowczy sprzeciw Niemiec. Samą akcją dywersyjną ze względu na poniesione straty osobowe oceniono negatywnie, gdyż w jej trakcie na ok. 100 uczestników śmierć poniosło 14 dywersantów, 7 odniosło rany, 3 trafiło do niewoli, a 2 zginęło³².

W wyniku zaostżenia się stosunków na linii Warszawa – Berlin Sztab Generalny WP podjął decyzję o zintensyfikowaniu działań Oddziału II SG WP na kierunku zachodnim. Szczególny nacisk położono na budowę komórek dywersyjnych na: Śląsku Opolskim, Pomorzu Zachodnim, Prusach Wschodnich, Saksonii, Turyngii, Westfalii oraz Berlinie. Rozbudowano także jednostki dywersyjne działające na terenie Wolnego Miasta Gdańska. W tym przypadku oparto się na pracownikach pocztowych, portowych i kolejarzach. Założono przy tym, iż podstawowym zadaniem grup dywersyjnych działających na terenie Gdańska będzie przeciwdziałanie skutkom ewentualnego „puczu niemieckiego”, a także ochrona polskich instytucji działających w tym mieście.

Od czerwca 1938 r. terenowe struktury organizacyjne Ekspozytury nr 2 nazywano Tajną Organizacją Konspiracyjną. Przyjęto także zasadę, iż poszczególne komórki wchodzące w skład organizacji konspiracyjnej powstawały jako niezależne grupy działające w ramach sieci dywersyjnej lub też tworzyły się na bazie organizowanych oddziałów Obrony Narodowej czy samoobrony. Wszystkie działania prowadzone były z zachowaniem niezbędnych zasad konspiracji, a organizatorami grup dywersyjnych byli oficerowie wywiadu wojskowego, Straży Granicznej i Korpusu Ochrony Pogranicza³³. W wyniku znacznej eskala-

---

³⁰ P. Samuś, K. Badziak, G. Matwiejew, *Akcja „Łom”*. *Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego*, Warszawa 1998, s. 44, 56; J. Kupliński, *Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 4, s. 65–69. Na temat operacji „Łom” zob. też J. Stolarczyk, *Oddziały bojowe „Rozlucz” w akcji dywersyjnej „Łom” na Rusi Zakarpackiej*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996, t. 11, s. 81–99 i także *Zarys polskiej akcji dywersyjnej „Łom” na Rusi Zakarpackiej w 1938 r.*, „Rocznik Przemyski” 1997, t. 33, z. 3, s. 81–98.

³¹ E. Długajczyk, *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939*, Katowice 1993, s. 51–72, 122–111; P. Samuś, K. Badziak, G. Matwiejew, *Akcja „Łom”*. *Polskie działania dywersyjne...*; P. Kołakowski, *Między Warszawą a Pragą...*, s. 374–390, 483–487, 544–572; D. Dąbrowski, *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Toruń 2007, s. 148–220.

³² D. Dąbrowski, *Rzeczpospolita Polska...*, s. 206.

³³ H. Piskunowicz, *Pierwsze próby prowadzenia walk...*, [w:] *Polski wrzesień 1939 r. – wojna na dwa fronty...*, s. 34–35.

cji zagrożeń ze strony Niemiec oraz Związku Sowieckiego, w czerwcu 1939 r. część zadań związanych z organizacją działalności dywersyjnej na kierunku zachodnim przejęły od Ekspozytury nr 2 Oddziały II związków taktycznych i operacyjnych WP. Decyzję w tym zakresie podjęto w SG WP, a jej zasadniczym celem było przyspieszenie rozbudowy już istniejących siatek dywersyjnych oraz tworzenie nowych organizacji dywersyjno-sabotażowych³⁴. Kosztem pieczętowania pielęgnowanych przez Ekspozyturę nr 2 zasad tajnej konspiracji przystąpiono do organizacji masowych kursów dywersyjnych. Na kursach tych spotykali się dywersanci, którzy w przyszłości mieli działać w jednej siatce. Taki stan rzeczy w okresie późniejszym wielokrotnie doprowadził do dekonspiracji wielu grup dywersyjnych³⁵.

Do września 1939 roku na kursach dywersyjno-sabotażowych przeszkolonych zostało kilka tysięcy ochotników. Niestety, ze względu na braki finansowe tylko niewielka część grup dywersyjnych otrzymała zaopatrzenie w broń i materiały wybuchowe. Co więcej, z braku czasu kierownictwo Ekspozytury nr 2 nie zdążyło dla wszystkich grup opracować planów działania i tym samym w początkowym okresie II wojny światowej uniemożliwiono właściwe realizowanie zadań dywersyjnych na wyznaczonych kierunkach operacyjnych³⁶. Ekspozytura nr 2 począwszy od lata 1939 r. prowadziła również bardzo aktywną działalność na kierunku słowackim³⁷.

Sztab Generalny Wojska Polskiego, zajmując się kwestią działań dywersyjno-sabotażowych, postanowił wykorzystać doświadczenia w rozwoju wojsk powietrzno-desantowych Związku Radzieckiego oraz polskie doświadczenia z działalności Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej. Po fazie wstępnych eksperymentów przystąpiono do formowania pierwszej jednostki spadochronowej. Zadaniem nowo tworzonych wojsk spadochronowych miało być przede wszystkim prowadzenie działań dywersyjnych. Szkolenie odbywało się w Wojskowym Ośrodku Spadochronowym w Bydgoszczy³⁸. Kandydaci na spadochroniarzy dywersantów musieli legitymować się znajomością języka niemieckiego i rosyjskiego, co było zbieżne z kierunkami, z jakich Polska w 1939 r. była zagrożona³⁹. Za sprawą ogólnokrajowej mobilizacji, w przededniu napaści faszystowskich Niemiec na Polskę szereg Ekspozytury nr 2 zostały wzmocnione

³⁴ *Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiewicza*, oprac. A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, Kraków 2000, s. 150–155.

³⁵ M. Starczewski, *Plany dywersji pozafrontowej Sztabu Głównego Wojska Polskiego i ich realizacja w wojnie 1939 r.*, [w:] *Działania nieregularne...*, s. 110.

³⁶ *Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiewicza...*, s. 155.

³⁷ P. Kołakowski, *Między Warszawą a Pragą...*, s. 616–625.

³⁸ M. Gajewski, *Wojskowy Ośrodek Spadochronowy w Bydgoszczy w 1939 roku*, [w:] *Kronika Bydgoska XIII*, Bydgoszcz 1993, s. 187–196.

³⁹ S. Kruszewski, *Jedwabna robota przed wojną*, [w:] *Polscy spadochroniarze. Pamiętniki żołnierzy*, Newton 1949, s. 33–36; W. Malinowski, *O organizacji oddziałów spadochronowych w Wojsku Polskim przed 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961, nr 2, s. 167–171.

osobowo na wszystkich kierunkach jej działania. Niestety nie miało to już większego znaczenia, gdyż nowo powołani oficerowie oraz pracownicy cywilni ze względu na wybuch II wojny światowej nie zdążyli zapoznać się nawet z zakresami obowiązków⁴⁰.

Historia polskich działań specjalnych II Rzeczypospolitej wskazuje, iż działania te stanowiły skuteczną, a niekiedy także podstawową formę walki, jak np. podczas trzeciego powstania śląskiego, czy też pełniły rolę wsparcia w trakcie wojny z Rosją Sowiecką. Niemniej, pomimo wysiłków włożonych po zakończeniu I wojny światowej w odbudowę Wojska Polskiego oraz polskich działań specjalnych częstokroć z przyczyn błędnego podejścia do strategii stosowania tego typu przedsięwzięć bojowych nie przynosiły one zamierzonych efektów, a wręcz stawały się przyczynkiem do niepowodzeń polskich zrywów narodowo-wyzwoleńczych. Niepełne przygotowanie doktrynalne oraz strukturalne działań specjalnych w przededniu wybuchu II wojny światowej w części przyczyniły się także do zbyt szybkiego oddania inicjatywy wojskom niemieckim, co miało wpływ na znaczne straty polskich wojsk operacyjnych i doprowadziło do szybkiej kapitulacji strony polskiej. Należy jednak pamiętać, iż sprawnie funkcjonujące formacje specjalne, tak jak i inne rodzaje wojsk, potrzebują czasu na szkolenie i właściwe poznanie rzemiosła. Polskim jednostkom przeznaczonym do prowadzenia działań dywersyjno-sabotażowych i wywiadowczych tego czasu nie dano. Rozkwit polskich działań specjalnych miał dopiero nadejść wraz z wybuchem II wojny światowej, lecz nie doszłoby do tego, gdyby nie doświadczenia wyniesione z czasów II Rzeczypospolitej. Czasów, w których, poczynając od marszałka Józefa Piłsudskiego, zdawano sobie sprawę, że korzystając w sposób przemyślany z działań specjalnych, można wygrywać bitwy oraz wojny.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Dywersja nieprzyjacielska na terenie państwa polskiego, opracowanie dla Sztabu Generalnego nr 16050/II Inf. III.C. z 01.06.1922 r., Warszawa 1922, CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.2503.

Ekspozytura 2 Oddziału II Sztabu Głównego, CAW, sygn. 1774/89, t. 497.

Koncesje dla placówek O.K.O na terenie pogranicznym, Warszawa 15.12.1923 r.; Kresy Wschodnie, oprac. 15.12.1923 r., CAW, sygn. I.303.4.5604.

Mjr F. Ankerstein. Fakty, uwagi i spostrzeżenia dotyczące przygotowań i działań wojennych z 1940 r., Instytut Polski i Muzeum im. Generała Sikorskiego w Londynie, B. I.6b.

⁴⁰ CAW, sygn. 1774/89, t. 497, *Ekspozytura 2 Oddziału II Sztabu Głównego.*

- Mjr Szt. Gen. B. Hulewicz, *Do Oddziału V Sztabu Generalnego, Warszawa 9.02.1924 r.*; Plk M. Bajer, *Do Oddziału V Sztabu Generalnego, Warszawa 10.04.1924 r.*, Rossijskij Gosudarstwiennyj Wojennyj Archiw w Moskwie, sygn. 308-II-25.
- W. Kryński, *Projekt organizacji O.K.O na terenie Rosji Sowieckiej (Mińsk – Witebsk)*, [sierpnia lub wrzesień 1922 r.], CAW, sygn. 1774/89, t. 493.
- Załącznik do graficznego projektu O.K.O i W.W.* [1923 r.], CAW, sygn. 1774/89, t. 493.
- Zeznania Karola Wyleżycha, Gdańsk 19.08.1925 r.*, CAW, sygn. I.303.4.5354.

Dokumenty

- Badziak K., Matwiejew G., Samuś P., *„Powstanie” na Zaolziu w 1938 r. Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1997.
- Brummer W., *Sztab Generalny WP, Naczelne Dowództwo WP*, [w:] *Spis władz wojskowych 1918–1921*, Warszawa 1936.
- Grzywacz A., Kwiecień M., Mazur G., *Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiewicza*, Kraków 2000.
- Samuś P., Badziak K., Matwiejew G., *Akcja „Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego*, Warszawa 1998.

Opracowania

- Dąbrowski D., *Polska dywersja wojskowa na granicy czechosłowackiej w latach 1938–1939*, [w:] *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej*, red. D. Dąbrowski, Wrocław 2003.
- Dąbrowski D., *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Toruń 2007.
- Długajczyk E., *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939*, Katowice 1993.
- Encyklopedia powstań śląskich*, Opole 1982.
- Gajewski M., *Wojskowy Ośrodek Spadochronowy w Bydgoszczy w 1939 roku*, [w:] *Kronika Bydgoska XIII*, Bydgoszcz 1993.
- Gondek L., *Wywiad polski w Rzeszy 1933–1939*, Warszawa 1982.
- Kołąkowski P., *Między Warszawą a Pragą: polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918–1939*, Warszawa 2009.
- Körner G., *Selbstschutz in Oberschlesien 1921. Eine Bilddokumentation über den Selbstschutz in Oberschlesien*, Dülmen 1981.
- Kruszewski S., *Jedwabna robota przed wojną*, [w:] *Polscy spadochroniarze. Pamiętniki żołnierzy*, Newton 1949.

- Lanza C.H., *Napoleon and modern war; his military maxims*, Harrisburg 1949.
- Łeksykon wiedzy wojskowej*, Warszawa 1979.
- Mikulicz S., *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971.
- Misiuk A., *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.
- Pepłoński A., *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996.
- Piskunowicz H., *Pierwsze próby prowadzenia walk nieregularnych przez oddziały polskie na terytorium RP*, [w:] *Polski wrzesień 1939 r. – wojna na dwa fronty. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, [Piotrków Trybunalski 9–10 IX 1999], Piotrków Trybunalski 2000.
- Ryżewski W., *Trzecie powstanie śląskie 1921. Geneza i przebieg działań bojowych*, Warszawa 1977.
- Skibiński F., *Rozważania o sztuce wojennej*, Warszawa 1972.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, wyd. 2, Warszawa 2002.
- Starczewski M., *Działania specjalne w okresie międzywojennym na kierunku wschodnim*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SG WP*, t. 2, red. T. Dubicki, Łomianki 2012.
- Starczewski M., *Plany dywersji pozafrontowej Sztabu Głównego Wojska Polskiego i ich realizacja w wojnie 1939 r.*, [w:] *Działania nieregularne w Polsce i Europie*, red. S. Jaczyński, H. Królikowski, W. Włodarkiewicz, Warszawa 2007.
- Starczewski M., *Udział powstańców śląskich w dywersji pozafrontowej w latach 1921–1939*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą*, red. A. Brożek, Bytom 1993.
- Wrzosek M., *Powstańcze działania zbrojne w 1921 r. w opolskiej części Górnego Śląska*, Opole 1981.
- Wyszczelski L., *Dywersja i sabotaż. Polskie działania specjalne 1918–1939*, Warszawa 2016.
- Wyszczelski L., *Militarne aspekty wojny polsko-rosyjskiej 1919–1929 r.*, [w:] *Działania nieregularne w Polsce i Europie*, red. S. Jaczyński, H. Królikowski, W. Włodarkiewicz, Warszawa 2007.
- Zarzycka Z., *Polskie działania specjalne na Górnym Śląsku 1919–1921*, Warszawa 1989.
- Źródła do dziejów powstań śląskich*, t. 2: *styczeń – grudzień 1920*, red. K. Popiołek, oprac. T. Jędruszczak, Z. Kolankowski, Wrocław 1970.
- Źródła do dziejów powstań śląskich*, t. 3, cz. 1: *styczeń – maj 1921*, oprac. J. Przewłocki, W. Zieliński, Wrocław – Warszawa – Kraków 1974.

Artykuły

- Baczyński S., *Tajne organizacje wojskowe na Górnym Śląsku w latach 1918–1921 na tle sytuacji ogólnej*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1968, t. 13.

- Kołakowski P., *Sprawozdanie kpt. Wojciecha Lipińskiego z działalności Oddziałów Bojowych na Śląsku Zaolziańskim od 21 do 29 września z 4 października 1938 roku*, „Studia Historyczne” 2007, z. 1.
- Kupliński J., *Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 4.
- Malinowski W., *O organizacji oddziałów spadochronowych w Wojsku Polskim przed 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961, nr 2.
- Starzewski M., *Dywersja pozafrontowa*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1992, t. 90.
- Stolarczyk J., *Oddziały bojowe „Rozłucz” w akcji dywersyjnej „Łom” na Rusi Zakarpackiej*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996, t. 11.
- Stolarczyk J., *Zarys polskiej akcji dywersyjnej „Łom” na Rusi Zakarpackiej w 1938 r.*, „Rocznik Przemyski” 1997, t. 33, z. 3.
- Zarzycka Z., *Akcja „Mosty” w III powstaniu śląskim*, „Poglądy” 1976, nr 10.

Źródła internetowe

- Starzewski Mieczysław, *Plk dypl. Tadeusz Puszczyński współtwórca działań specjalnych (dywersji pozafrontowej) w Polsce w okresie międzywojennym*, dlibra.bg.ajd.czyst.pl. [dostęp: 2.10.2018].

Special operations on the security policy of the Second Polish Republic

Summary

The article presents the impact of special operations on the security policy of the Second Polish Republic. Particular attention has been given to events related to special activities during the Polish-Bolshevik war of 1919–1920, three Silesian uprisings, as well as special activities conducted by Poland in 1922–1939. This particular type of combat operations was an effective and sometimes also a basic form of combat, such as during the third Silesian uprising, or served as a support during the war with Soviet Russia. The activities described in this article constitute only a small part of the rich history of Polish special forces, whose greatest development should be associated primarily with the period of World War II.

Keywords: Second Polish Republic, special actions, Polish-Bolshevik war, Silesian uprisings, Polish special operations in 1922–1939.